

مرکز جهانی علوم اسلامی
مدرسه عالی فقه و معارف اسلامی
پایان نامه کارشناسی ارشد
رشته فقه و معارف اسلامی

عنوان:

شخصیت تفسیری حضرت امام علی (ع)

از دیدگاه فریقین

استاد راهنما:

دکتر محمود سرمدی

استاد مشاور:

حجت الاسلام و المسلمین جعفر کریمی

دانش پژوه:

سید رحمت الله حامدی

سال ۱۳۸۳

تقدیم:

به ارواح پاک و مطهر چهارده معصوم (ع)
که اول ایشان حضرت محمد مصطفی (ص)
و آخر ایشان منجی عالم بشریت حضرت امام عصر (عج)
و به ویژه امیر المومنین علی (ع)
و ارواح طیبه شهدا
و امام شهیدان حضرت امام خمینی (ره).

تقدیر و تشکر:

بدون شک تحقیق یک امر بسیار مهم و با ارزش است و وارد شدن در این امر بدون راهنما بس مشکل است و انسان نمی تواند به راحتی از عهده آن برآید و چون بنده اولین بارم بود که یک کار تحقیقی را شروع کردم ابتدا برایم مشکل بود اما با تدابیری که مسئولان محترم مدرسه عالی فقه و معارف اسلامی اندیشیدند و نیز با مراجعه به استاد محترم راهنما و مشاور بار این مشکل از دوشم برداشته شد لذا در این جا از باب (من لم یشکر المخلوق لم یشکر الخالق) از مسئولان محترم مدرسه و اساتید محترم راهنما و مشاور آقایان دکتر محمود سرمدی و جناب حجت الاسلام و المسلمین جعفر کریمی و دیگر برادران در گروه قرآن و حدیث و بخش امور پایان نامه که این حقیر را در این تحقیق یاری نموده اند کمال سپاس و تشکر را دارم.

خداوند متعال به این عزیزان و دیگر خدمتگزاران به اسلام توفیق و سعادت عنایت

آمین یا معین

فرماید.

چکیده تحقیق:

این تحقیق از دید کلی، شامل نقطه نظرات تفسیری امام علی (ع) از دیدگاه مفسران فریقین می باشد اما قبل از ورود به بحث اصلی یعنی بررسی دیدگاههای تفسیری آن حضرت به موضوعاتی چون اهمیت تفسیر قرآن، پیدایش تفسیر و شکل گیری آن در صدر اسلام، مفسران صحابه، روشهای تفسیری و ... پرداخته شده است.

تحقیق حاضر شامل سه فصل است که عمده مطالب در فصل دوم آمده است و هر فصل از دو بخش تشکیل شده است و فصل سوم حاوی دیدگاههای تفسیری امام (ع) است که البته در مورد ارائه نظرات تفسیری آن حضرت بهتر آن دیدیم که به ترتیب سوره های مبارکه قرآن موضوع را مطرح کنیم.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه:
۲	فصل اول: تفسیر قرآن
۳	بخش اول: انگیزه قرآن
۴	انگیزه تحقیق:
۵	پیشینه تحقیق:
۶	بخش دوم:
۷	اهمیت تفسیر قرآن در اسلام
۹	آغاز شکل گیری علم تفسیر
۹	اولین مفسر قرآن پیامبر اکرم (ص)
۱۱	آیا پیامبر اکرم (ص) تمامی قرآن را تفسیر نموده است؟
۱۳	تفسیر در دوران صحابه
۱۴	۱- امام علی (ع) سز آمد مفسرین:
۱۴	۲- عبدالله بن مسعود:
۱۵	۳- ابی بن کعب
۱۶	۴- عبدالله بن عباس:
۱۷	ویژگی تفاسیر صحابه:
۱۹	فصل دوم: مفسر نامی در میان صحابه
۲۰	بخش اول: داناترین صحابه به معانی قرآن - امیرالمؤمنین (ع)
۲۱	ابعاد شخصیت امام علی (ع) در منابع اهل سنت
۲۳	شکوه از خودی‌ها
۲۸	بخش دوم: شخصیت تفسیری امام علی (ع) در دیدگاه‌ها

۲۹ شخصیت تفسیری امام علی (ع) در دیدگاه‌ها:

۳۱ شخصیت تفسیری امام علی (ع) از دیدگاه پیامبر اکرم (ص).

۳۴ شخصیت تفسیری امام علی (ع) در بیان خود او:

۳۵ شخصیت تفسیری امام علی (ع) از دیدگاه اهلیت (ع).

۳۷ شخصیت تفسیری امام علی (ع) از دیدگاه صحابه و قرآن پژوهان

فصل سوم - روشهای تفسیر قرآن

۴۲ بخش اول: روش تفسیری حضرت علی (ع)

۴۳ روشهای تفسیر قرآن:

۴۳ روش تفسیری حضرت علی (ع):

۴۴ ۱- روش تفسیر قرآن با قرآن

۴۴ ۱- تفسیر قرآن با قرآن

۴۵ نمونه‌های از تفسیر قرآن با قرآن امام علی (ع):

۴۶ ۲- تفسیر قرآن با کلام پیامبر اکرم (ص).

۴۷ نمونه‌های از تفسیر مأثور توسط امام علی (ع)

۴۸ ۳- تفسیر معنا شناسی ادبیات عرب

۴۹ نمونه‌هایی از تفسیر معنا شناسی امام علی (ع)

۵۰ ۴- تفسیر عقلی و اجتهادی:

۵۱ نمونه‌های از تفسیر عقلی و اجتهادی:

۵۶ شاگردان تفسیری مکتب علوی

۵۹ بخش دوم:

۶۰ سوره مبارکه حمد

۶۰ ۱- بسم الله الرحمن الرحيم جزء سوره حمد است.

۶۲ ۲- بیان احکام سوره حمد در نماز:

۶۳ ۳- در بیان حکم جهر یا اخفات بسم الله الرحمن الرحيم در نماز:

۶۹ سوره مبارکه بقره

۷۰ ۲- بیان فضیلت آیه الکرسی، از زبان حضرت علی (ع)

شخصیت تفسیری حضرت علی (ع) از دیدگاه فریقین

- ۷۲ ۳- چه کسی با حضرت ابراهیم (ع) احتجاج کرد.
- ۷۳ ۴- شان نزول آیه انفاق، از نظر حضرت علی (ع).
- ۷۷ سوره ال عمران
- ۸۱ سوره مبارکه نساء
- ۹۷ سوره مبارکه مائده
- ۹۹ سوره براءت
- ۱۰۴ سوره هود
- ۱۰۸ سوره رعد
- ۱۱۳ شان نزول:
- ۱۲۱ سوره ابراهیم
- ۱۳۰ سوره اسراء
- ۱۳۶ سوره كهف
- ۱۵۰ سوره مریم
- ۱۵۰ ۱- كهيعص
- ۱۵۲ ۲- احوال متقين در قيامت
- ۱۵۸ سوره حج
- ۱۵۸ ۱- شان نزول آیه شریفه:
- ۱۶۱ سوره مومنون
- ۱۶۴ سوره نور
- ۱۶۹ سوره شعراء
- ۱۷۴ سوره نمل
- ۱۸۰ سوره روم
- ۱۸۰ ۱- شان نزول این آیه شریفه:
- ۱۸۳ سوره سجده
- ۱۸۳ شان نزول آیه ۱۸ از سوره سجده
- ۱۸۶ مباحث ولید بن عقبه و نزول آیه شریفه:
- ۱۸۹ سوره احزاب
- ۱۸۹ ۱- انسان دارای یک قلب است
- ۱۹۱ ۲- متعهدان و منتظران واقعی شهادت

۱۹۵ _____ ۳- قوم موسی (ع) چگونه آن حضرت را اذیت می کردند.

۲۰۰ _____ علت ذکر نکردن نوع اذیت بنی اسرائیل موسی (ع)

۲۰۱ _____ سوره (ص)

۲۰۱ _____ ۱- برگشت آفتاب برای حضرت سلیمان(ع)

۲۰۷ _____ سوره شوری

۲۲۱ _____ جمع بندی و نتیجه گیری

۲۲۲ _____ خانمه

۲۲۵ _____ فهرست منابع

مقدمه:

قرآن کریم در زندگی ما انسانها به عنوان نسخه شفا بخش و چراغ هدایت است، خداوند متعال قرآن کریم را برای بشریت فرستاد تا در طول زندگی خویش از آن استفاده نموده و دستوراتش را سرلوحه زندگی خود قرار دهد، و با استفاده از آیاتش، راهی را که خداوند برایش معرفی کرده بپیماید. شایان ذکر است، قرآن کریم در عین این که «تبیاناً لکل شیء» است، باز هم فهم و درک آن بر همگان روشن نیست، و چون دانش و فهم جامعه بشری در سطوح مختلف است، باید افراد خیره و اهل فن کاری کنند که همه انسانها در هر سطحی که باشند از قرآن استفاده کنند و آن کار چیزی جز تفسیر نیست، اما آنچه مسلم است برای امر تفسیر قرآن به همه کس نمی شود مراجعه کرد، لذا بهترین کار مراجعه به سرچشمه فیض الهی یعنی وجود مقدس پیامبر اکرم(ص) است، و پس از آن رجوع به اعلم اصحاب آن حضرت، یعنی وجود پاک و با برکت حضرت امام امیرالمؤمنین(ع)، باری از آنجا که تفسیر مستقل و مدوئی از آن امام بزرگوار در دسترس نیست و نظرات تفسیری وی فقط در لابلائی کتب تفاسیر - به ویژه تفاسیر اهل سنت - پراکنده است بنده مصمم شدم در حد توان خویش دیدگاههای تفسیری آن حضرت(ع) را مورد بررسی قرار داده و مقدار قابل توجهی از آنها را در این رساله جمع آوری نمایم. امید است که مورد قبول درگاه خداوندی و عنایت اساتید بزرگوار واقع شود.

«ربنا تقبل منا انک انت السميع العليم»

سید رحمة الله حامدی - قم - مدرسه عالی فقه و معارف اسلامی

فصل اول

تفسیر قرآن

بخش اول

انگیزه و پیشینه تحقیق در تفسیر قرآن

انتیژه تمقیق:

بزرگترین سرمایه ما مسلمانان قرآن مجید است. معارف، احکام، برنامه زندگی، سیاست اسلامی، راه تقرب به خداوند، همه را در این کتاب آسمانی می‌بینیم. بنابراین وظیفه هر مسلمان این است که با این کتاب بزرگ دینی خود روز بروز آشنا تر شود. از طرف دیگر آوازه اسلام، بر اثری بیداری مسلمین در سراسر دنیا پیچیده و حس کنجکاوای مردم غیر مسلمان جهان را برای آشنایی بیشتر به این کتاب آسمانی برانگیخته است.

از طرف دیگر در قرنهای اخیر بر اثر پیشرفت علوم اسلامی و دست رسی اکثر مسلمین به قرآن و علوم قرآنی، تا کنون بیش از صد عنوان تفسیر با زبانهای مختلف از شخصیتها و مذاهب مختلف اسلامی تحریر و در جهان عرضه شده است. اما از آنجایی که امام علی(ع) پس از پیامبر(ص) بهترین مفسر قرآن است، ما را بر آن داشت تا از میان کتب تفسیری شیعه و سنی نظرات مبارک آن امام همام را برگزیده و مورد تحقیق و بررسی قرار دهیم، بویژه بنگریم که مفسران اهل سنت چگونه از نظرات وی استفاده کرده‌اند.

البته لازم به ذکر است انگیزه ای که استاد راهنما در بنده ایجاد نموده مرا بدین وادی سوق داد.

پیشینه تمقیق:

با وجود تلاش گسترده و فراوانی که در امر تفسیر قرآن کریم صورت گرفته و دانشمندان فرق و مذاهب مختلف اسلامی در این زمینه آثار ارزنده‌ای آفریده‌اند، اما کمتر دیده شده که مفسری تفسیر مستقلی از یک شخصیت صدر اسلام ارائه کند، مثلاً فیروز آبادی «تنویر المقباس فی تفسیر ابن عباس(ره)» را تالیف نموده است، اما متأسفانه از امام علی (علیه السلام) که استاد ابن عباس در تفسیر قرآن بوده - در حد اطلاعات بنده حتی از جانب علمای امامیه - اثر مستقلی در تفسیر به رشته تحریر در نیامده و تحقیقی در این مورد انجام نگرفته است، و احتمالاً تلاش ناچیز این بنده کمترین اولین گام - هر چند لرزان - در این زمینه بوده باشد.

بخش دوم

- ۱- اهمیت تفسیر قرآن در اسلام
- ۲- پیدایش تفسیر قرآن در اسلام
- ۳- اولین مفسر قرآن پیامبر اکرم (ص)
- ۴- مفسرین بعد از عصر رسالت
- ۵- ویژگی تفاسیر صحابه

اهمیت تفسیر قرآن در اسلام

تفسیر در لغت به معنای برگرفتن نقاب از چهره و در اصطلاح تشریح معنا و مطالب قرآن با روشهای مختلف است.

مگر قرآن کریم که «نور» و «کلام مبین» است، نقابی بر چهره دارد که از آن بر گیریم؟ نه، نقابی بر چهره قرآن نیست، این ما هستیم که باید نقاب از چهره جان برگیریم و پرده از دیده عقل و هوش خود کنار زنیم، تا مفاهیم قرآن را دریابیم و روح آن را درک کنیم. از سوی دیگر، قرآن کریم تنها یک چهره ندارد، بلکه یک چهره ظاهری و عمومی دارد که برای همه گشاده است و هر کس باندازه استعداد خود از چشمه زلال آن خودش را سیراب می‌کند و روحش را شستشو می‌دهد، و به تعبیر استاد بزرگوار مرحوم شهید مطهری که می‌گوید: قرآن دارای چند پهلو است که هر کسی به اندازه وسع و توان خود از آن بهره می‌گیرد.

اما چهره دوم که در لسان احادیث «بطن یا باطن» قرآن نامیده شده، برای همه کس تجلی نمی‌کند، و یا اینکه همه چشمها قدرت دید آن را ندارد. قرآن کریم عجایی دارد که گذشت زمان، و پرورش نبوغها و استعدادها، و پیشرفت علوم، از آن پرده بر می‌گیرد، و در سخن معروف «ابن عباس» آن شاگرد هوشمند مکتب علی(ع) به آن اشاره رفته است:

«القرآن یفسره الزمان»^۱

از سوی دیگر، هر عصری ویژگیها، ضرورتها، و تقاضاهایی دارد که از دگرگون شدن وضع زمان و پیدا شدن مسائل جدید و مفاهیم تازه در عرصه زندگی سرچشمه می‌گیرد

و در این میان سوالهای جدید قرآنی مطرح می شود، لذا بر انسان های آگاه و دانشمند فرض است که در هر زمانی برای کشف حقایق بیشتری از قرآن کریم و تفسیر نمودن آن با سبکها و روشهای مختلف و در سطوح مختلف تلاش و کوشش نمایند، و پاسخهای متقن و مستدل را برای سوال کنندگان و وارد کنندگان شبهات ارائه بدهند. و این رسالت دانشمندان هر عصر است که با هوشیاری کامل این مسائل، تقاضاها، نیازمندیها، و این نقاط خالی روحی و فکری و اجتماعی را فوراً دریابند و آنها را به شکل صحیحی پر کنند تا این خلاء با امور دیگر پر نشود. لذا افراد پیروز و موفق آنهایی هستند که نیازها و تقاضاها را درک و بموقع اقدام کنند. چون مسائل قرآن و تفسیر روز بروز در میان مسلمین جلوه جدیدی پیدا می کند و هر مسلمانی تشنه تر از زمان قبل دیده می شود، این از یکسو.

و از سوی دیگر؛ تحركات و شعارهای منفی دشمنان اسلام و سم پاشی های معاندین، بخصوص در میان جوانها، روز بروز در جوامع اسلامی بیشتر می شود، پس با تمسک به قرآن و تفسیر اصیل این کتاب الهی و ترویج علوم قرآنی در میان مسلمین و جوانها می توان این کید دشمنان را خنثی کرد.

اینجاست که اهمیت تفسیر قرآن روشن می شود که در اسلام از جایگاه رفیعی برخوردار است.

آغاز شکل گیری علم تفسیر

عصر رسالت: «و نزلنا عليك الكتاب تبیاناً لكل شیء و هدی و رحمة و بشری للمسلمین،^۱ و قرآن را بر تو فرو فرستادیم که روشنگر همه چیز و رهنمود و رحمت و نویدی است برای مسلمانان.»

قرآن کریم یگانه منبع سرشار از معارف عالیه اسلام و مبانی احکام شریعت است و هر که بخواهد بر تعالیم حکیمانه اسلام دست یابد، باید ریشه آن را در قرآن رد یابی کند. چنانکه در صدر اسلام مسلمین خواسته‌های خود را در قرآن جستجو می‌کردند، چون قرآن به زبان آنان نازل گردیده بود، لذا بر آنان سهل و آسان بود تا مطالب خود را از قرآن دریافت دارند، و گاهی اگر با ابهامی در بیان قرآنی روبرو می‌شدند، حل مشکل نیز بر ایشان آسان بود، با مراجعه مستقیم به پیامبر اکرم(ص) هر گونه اشکال یا ابهامی را مرتفع می‌ساختند. پیامبر اکرم(ص) نیز وظیفه خود می‌دانست که در رفع ابهام یا توضیح، با بیان روشن خواسته‌های آنان را بر آورده نماید.

پیامبر اسلام(ص) علاوه بر وظیفه تبلیغ، وظیفه تبیین را نیز بر عهده داشت، از این نتیجه می‌گیریم که شخص پیامبر اکرم(ص) نیز قرآن را تفسیر کرده است.

اولین مفسر قرآن پیامبر اکرم(ص)

چون قرآن کریم به گونه‌ای کلی و سر بسته، اصول معارف یا مبانی احکام را بیان داشته، این وظیفه پیامبر اکرم(ص) بود که آن را شرح و تفصیل دهد، و این بیان گاه در

رفتار و گاه در گفتار یا تقریر آن حضرت در اختیار مسلمانان قرار می‌گرفت، مثلاً قرآن کریم درباره نماز فرموده: «ان الصلاة كانت على المؤمنين كتاباً موقوتاً»^۱ یعنی نماز بر مؤمنان در اوقات معین مقرر شده است» یا مثل «اقیموا الصلوة»^۲ نماز را بر پا دارید. که پیامبر اکرم(ص) فرمود: «صلوا کما رایتمونی اصلی»^۳، نماز را آنگونه که من می‌خوانم بخوانید.»

یا در مساله حج و احکام آن: «و لله على الناس حج البيت»^۴ بر مردم است که حج خانه «خدا» را برای خدا انجام دهند» که پیامبر اکرم(ص) فرمود: «خذوا عني مناسككم»^۵ یعنی نحوه انجام مراسم حج را از من فرا گیرید.» پس تا اینجا دانسته شد که پیامبر اکرم(ص) خود مفسر قرآن بوده و گواه بر این مطلب آیه قرآن است که فرموده: «وانزلنا اليك الذكر لتبين للناس ما نزل اليهم و لعلهم يتفكرون»^۶ و قرآن را بر تو فرو فرستادیم تا برای مردم آنچه را بسوی ایشان نازل شده روشن سازی، باشد که بیندیشند». طبق آیه شریفه پیامبر عظیم الشان اسلام وظیفه داشت قرآن را برای مردم تفسیر و تبیین نماید، پس اوست اول مفسر قرآن کریم.

۱- نساء، ۱۰۳.

۲- بقره، ۴۳.

۳- بحار الانوار، ۲۷۹/۸۲.

۴- آل عمران، ۹۷.

۵- مستدرک الوسائل، ۴۲۰/۹.

۶- نحل، ۴۴.

آیا پیامبر اکرم(ص) تمامی قرآن را تفسیر نموده است؟

پس از آن که دانستیم پیامبر اکرم(ص) قرآن را تفسیر نموده است، این سوال مطرح است که آیا آن حضرت تمامی قرآن را تفسیر کرده یا قسمتی از آن را؟ ذهبی در کتاب خود این بحث را بصورت فشرده مطرح کرده است و گفته: در این باره دو نظریه وجود دارد:

نظریه اول: که از احمد بن تیمیه است گفته: پیامبر اسلام تمامی قرآن را تفسیر نموده است و آیات را کلمه به کلمه معنا و تفسیر نموده و دلیل که مطرح کرده آیه شریفه «لتبین للناس ما نزل الیهم»^۱ تا آنچه برای ایشان(مردم) نازل شده بیان داری»، است که هم شامل لفظ و هم شامل معنا می شود.

نظریه دوم: نسبت داده شده به شمس خوئی و جلال الدین سیوطی که گفته اند: پیامبر اکرم(ص) تنها اندکی از آیات قرآن را تفسیر نموده و از بقیه سخن نگفته است، و دلیل که آورده اند حدیثی است که «بزاز» از «عایشه» نقل کرده که پیامبر اسلام(ص) جز تعدادی از آیات که جبرئیل به او آموخته بود چیزی از قرآن را تفسیر نکرده است^۲

پس از ذکر این دو قول، ذهبی خود بر کرسی قضاوت نشسته و گفته است: این دو گروه راه مبالغه را در پیش گرفته اند، پس باید راه میانه را انتخاب نموده و بگوییم «پیامبر اکرم(ص) بسیاری از آیات را تفسیر نموده نه تمامی آن را، و آنچه خداوند فهم آن را خاص خود دانسته، یا آنچه دانشمندان می تواند بدان پی ببرند، و یا آنچه را که مردم به آسانی می فهمند، پیامبر(ص) از تفسیر آن خود داری می کرد.^۳

۱- نحل، ۴۴.

۲- تفسیر ابن کثیر، ۷۱. جامع البیان، ۲۹/۱.

۳- التفسیر و المفسرون، ۵۲/۱.